

UOT 32:93/94

İRADƏ NURİYEVƏ

Siyasi elmlər üzrə elmlər doktoru, professor
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, Azərbaycan
iradanuri@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5309-0009

**POSTMÜHARİBƏ DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRİNDƏ YENİDƏNQURMA İŞLƏRİ
VƏ “BÖYÜK QAYIDIŞ” PROQRAMI**

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/104/57-63>

“Postmüharibə dövründə Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində yenidənqurma işləri və “Böyük Qayıdış” proqramı” adlı məqalədə postmüharibə dövründə işğaldan azad edilmiş ərazilərin infrastrukturunun bərpası, insanların öz doğma yurdlarına qayıtması, onların rifahlarının yaxşılaşdırılmasından bəhs edilir. Məşğulluğun və əmək məhsuldarlığının təmin edilməsi üzrə sistemli tədqiqatlar və müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi və icrası izah edilir. Postmüharibə dövründə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Qarabağın sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri də məcburi köçkünlərin erməni işğalından azad edilmiş torpaqlarımıza qayıtması - “Böyük Qayıdış” proqramının həyata keçirilməsidir. “Ağıllı şəhər” və “Ağıllı kənd” modelləri erməni işğalından azad edilmiş ərazilərimizin yenidən qurulması modelləridir.

Açar sözlər: Qarabağ, postmüharibə dövrü, “Böyük Qayıdış”, “Ağıllı şəhər”, “Ağıllı kənd”, məcburi köçkünlər.

Giriş. 44 günlük Vətən müharibəsi Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi və xalqımızın həmrəyliyi ilə Azərbaycan Milli Ordusunun qəhrəmanlığı sayəsində Zəfərlə bitdi. 30 ilə yaxın bir müddətdə Ermənistan dövlətinin işğalı altında qalan Azərbaycan torpaqları tamamilə və vəhşicəsinə dağıdılmışdır. Postmüharibə dövründə işğaldan azad edilmiş ərazilərin infrastrukturunun bərpası və insanların öz doğma yurdlarına qaytarılması, onların rifahının yaxşılaşdırılması, məşğulluğun təmin edilməsi, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi üçün sistemli tədqiqatların aparılması və müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur. Aparılan bərpa işləri iqtisadi və sosial baxımdan sərfəli olduğundan Prezident İlham Əliyev bu ərazilərə səfərlər edir. Ölkə başçısı səfərləri zamanı çıxışlarında bəzi iqtisadi layihələrin başladığını və başa çatdığını bildirərək qeyd edirdi ki, bu layihələr: avtomobil və dəmir yollarının çəkilməsi, su elektrik stansiyalarının, hava limanlarının tikilməsi və digər mühüm iqtisadi layihələr tam şəkildə Azərbaycan dövlətinin hesabına maliyyələşdirilir. İşğaldan azad olunmuş torpaqlarda icra edilən ilk layihələrdən biri 16 noyabr 2020-ci ildə Füzuli-Şuşa avtomobil yolunun, 14 yanvar 2021-ci ildə Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa avtomobil yolunun 27-ci km-də Füzuli-Şuşa yolunun, həmçinin Füzuli rayonunda hava limanının, 14 fevral tarixində Füzulidə Horadiz-Ağbənd dəmir yolu xəttinin, Zəngilanın Ağalı kəndində “Ağıllı kənd”in, martın 15-də Füzuli-Hadrut avtomobil yolunun, Hadrut-Cəbrayıl-Şükürbəyli avtomobil yolunun, aprelin 26-da Zəngilanda Beynəlxalq Hava Limanının, Horadiz-Zəngilan avtomagistral yolunun, Toğanalı-Kəlbəcər avtomobil yolu üzərində - Murovdağda inşa olunacaq tunelin, avqustun 16-da Kəlbəcər-Laçın avtomobil yolu üzərində tikiləcək tunelin, Laçın hava limanının və s. layihələrin təməli qoyulmuş, daxili əhəmiyyətə malik olan 700 km uzunluğunda yolların çəkilişi həyata keçirilməyə başlanmışdır. Bundan başqa, 2021-ci il fevralın 14-də Laçın rayonunun Gələbird kəndində ilk infrastruktur layihəsi kimi su elektrik stansiyasının açılışı olub və digər mühüm iqtisadi proqramların icrası müəyyən edilib [2, s.419].

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin postmüharibə dövründə Qarabağın sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri də məcburi köçkünlərin erməni işğalından azad edilmiş torpaqlarımıza qayıtması - “Böyük Qayıdış”ın həyata keçirilməsidir. “Ağıllı şəhər” və “Ağıllı kənd” modelləri erməni işğalından azad olunmuş ərazilərimizin yenidən qurulması modelləridir. Yeni modelin həyata keçirilməsi üçün seçilmiş ilk kənd Zəngilanın Ağalı kəndi müəyyən edilmişdir.

28 may 2021-ci il tarixində Ağdamın Baş Planı – işğaldan azad edilmiş torpaqlarda ilk baş plan təsdiq olundu. 2021-ci il avqustun 16-da Prezident İlham Əliyev Kəlbəcər və Laçın rayonlarına səfəri zamanı demişdir: “Yenidənqurma, bərpa işlərinə artıq start verilib, bu da əsas vəzifələrdən biridir. Keçmiş məcburi köçkünləri azad edilmiş torpaqlara tədricən qaytarmaq da gündəlikdə duran məsələdir. Mən artıq bildirmişəm, Zəngilan rayonunda bir neçə aydan sonra artıq birinci qrup keçmiş köçkünlər yerləşəcək. Eyni zamanda Ağdam, Cəbrayıl, Füzuli və Xocavənd rayonlarında da pilot kəndlər seçildi. Artıq işlər gedir ki, o kəndlərin bərpasına start verək və vətəndaşları oraya qaytaraq” [10].

Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində yeni iqtisadi rayonlaşdırma tədbirləri həyata keçirilir. Prezidentin Sərəncamı ilə 14 iqtisadi rayon yaradılıb. Səfərləri zamanı Prezident İlham Əliyev həm də onu qeyd elədi ki, “onlardan ikisinin – Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının yaradılması tarixə əsaslanır. Belə ki, hər iki bölgə bizim əzəli torpaqlarımızdır. Qarabağ iqtisadi rayonunda bütün Qarabağ bölgəsinə aid olan rayonlar birləşdi. Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda Şərqi Zəngəzura aid olan rayonlar birləşdi. Qərbi Zəngəzur Ermənistanın nəzarəti altındadır və Zəngəzur dəhlizinin açılışı nəticəsində vətəndaşlarımız öz əzəli torpaqlarımıza qaytarılacaq. Çünki bizim vətəndaşlarımız ... təkcə Zəngəzur mahalından yox, Göyçə mahalından da ... zorla qovulmuşlar və onların tam haqqı var ki, gedib öz dədə-baba torpaqlarında yaşasınlar” [10]. Qarabağ müharibələri Azərbaycan dövləti və cəmiyyəti üçün həm sosial-iqtisadi, həm də sosial-psioloji, ekoloji, siyasi və s. problemlər yaradıb. Postmüharibə dövrdə münafişlərin təkrarlanma riskini minimuma endirmək, sosial, siyasi və iqtisadi institutlara inamı bərpa etmək üçün dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini nəzərə almaqla əhəlinin təhlükəsizliyini təmin etmək imkanlarını artırmaq mühüm məsələlərdən biridir.

UNDP (BMTİP) (United Nations Development Programme/Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı) tərəfindən aparılan araşdırmalar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, postmüharibə dövründə sülhün bərpası üçün hərbi əməliyyatların və zorakılığın dayandırılması, sülh müqavilələrinin imzalanması, demobilizasiya, tərk-silah və reinteqrasiya, qaçqınların və məcburi köçkünlərin geri qaytarılması, ərazidə dövlətin iş mexanizminin əsasını yaratmaq, ərazidə barışıq və sosial inteqrasiyaya başlamaq, iqtisadi dirçəliş üçün zəmin yaratmaq lazımdır [12, s. 17]. Bu siyahıya aşağıdakıların əlavə edilməsi vacib hesab olunur:

- təhlükəsizlik (sərhəd nəzarəti, polis və digər aidiyyəti orqanlar);
- idarəetmə (regional və yerli hakimiyyət orqanlarının infrastrukturunu, yeni kadrların işə qəbulu və lazımı təlimlərin keçirilməsi, vergi və ödəniş sistemlərinin bərpası);
- nəqliyyat (avtomobil, hava və dəmir yolu nəqliyyatı);
- təchizat (əhəlinin ərzaq və digər istehlak malları ilə, müəssisələrin işə xammal və avadanlıqlarla, ilk növbədə tikinti materialları ilə təmin edilməsi);
- kommunikasiyalar (telefon rabitəsi, radio və televiziya verilişləri, poçt xidməti);
- banklar və maliyyə (sənaye, kənd təsərrüfatı və mülki inşaat kreditləri, istehlak kreditləri);
- təhsil (ümumi və orta ixtisas məktəbləri, məktəbəqədər təhsil müəssisələri, peşə hazırlığı mərkəzləri);
- səhiyyə (xəstəxanalar, poliklinikalar, dispanserlər) [1; 7, s.17-18].

Azərbaycanda qeyd olunan məsələlərin bəziləri öz həllini tapsa da, bəzilərinin həyata keçirilməsi üçün dağıntıların səviyyəsindən, münaqişənin davam etmə müddətindən, formalaşmış sosial-psioloji vəziyyətdən asılı olaraq zaman tələb olunur.

Respublika Prezidenti İlham Əliyevin 2 fevral 2021-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” sənədi əsasında 5 milli prioritet müəyyənləşdirilmişdir. Onlardan biri də işğaldan azad edilmiş ərazilərə “Böyük Qayıdış”dır. Bu prioritetin həyata keçirilməsi üçün 2 məqsəd qarşıya qoyulmuşdur: davamlı köçürmə və iqtisadi fəaliyyətə reinteqrasiyaya nail olmaq. Respublika Prezidenti 2021-ci il noyabrın 24-də işğalçılar tərəfindən dağıdılmış ərazilərdə bərpa işlərinin aparılması prosesinin sistemli və mərhələli şəkildə, vahid strategiya əsasında həyata keçirilməsi məqsədilə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə məsələlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli üçün Əlaqələndirmə Qərargahının yaradılması haqqında Fərman imzalayıb. Əlaqələndirmə Qərargahının nəzdində yaradılmış İdarələrarası Mərkəzdə müxtəlif dövlət strukturlarının nümayəndələrini təmsil edən İşçi qrupları fəaliyyət göstərir. Əlaqələndirmə Qərargahı müvafiq dövlət orqanlarının rəyləri əsasında hər bir məsələyə kompleks yanaşmanı təmin edir. Əlaqələndirmə Qərar-

gahının qarşıya qoyduğu hər bir məqsəd üzrə tədbirləri, icra müddətlərini və məsul qurumları əks etdirən bir sıra sənədlər qəbul edilib.

“Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinin 2021-2025-ci illər üzrə bərpası və dayanıqlı inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nın layihəsi işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və yenidən qurulması, onların ölkə iqtisadiyyatına reintegrasiyası, dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi, yüksək sosial rifahə nail olunması məqsədilə hazırlanmışdır. Bu layihə işğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə hərbi-siyasi, sosial-iqtisadi, humanitar, təşkilati və digər təxirəsalınmaz məsələlərin səmərəli həlli üçün hazırlanan Əlaqələndirmə Qərargahının Strateji Fəaliyyət Planında tapşırıq kimi qeyd edilmişdir. “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinin bərpası və inkişafı ilə bağlı Konsepsiyası” əsasında “Dövlət Proqramı”nın layihəsi hazırlanmış, mütərəqqi beynəlxalq təcrübə və işğaldan azad edilmiş ərazilərin sosial-iqtisadi potensialı nəzərdən keçirilmişdir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası ilə bağlı aparılan mütərəqqi islahatlardan biri də işğaldan azad edilmiş ərazilərdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi nümayəndəliklərinin yaradılmasıdır. Xüsusi nümayəndəliklərin yaradılması işğaldan azad edilmiş ərazilərdə quruculuq işlərinə nəzarətin gücləndirilməsinə, hesabatlılığın artırılmasına, layihələrin vahid dövlət siyasətinə uyğun həyata keçirilməsinə xidmət edir. İlk mərhələdə Prezident İlham Əliyevin Şuşa və Ağdam rayonlarının işğaldan azad edilmiş hissəsinə xüsusi nümayəndələri təyin edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 4 fevral tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi nümayəndəlikləri haqqında Əsasnamə”yə əsasən müvafiq ərazinin müəyən edilmiş hədəflərə uyğun olaraq inkişafını təmin etmək, perspektiv inkişafı ilə bağlı hədəflərə nail olunması məqsədilə dövlət orqanlarının (qurumlarının) müvafiq ərazinin müəyən edilmiş məqsədlərə uyğun inkişafını, perspektiv inkişafı ilə bağlı məqsədlərə nail olunmasını təmin etmək, onların yerli bölmələrinin fəaliyyətini əlaqələndirmək, müvafiq ərazidə mülkiyyətin mühafizəsini, dövlət əmlakından səmərəli istifadəni, habelə sahibkarlıq, şəhərsalma, tikinti və digər sahələrdə fəaliyyətin həyata keçirilməsini təşkil etmək xüsusi nümayəndəliyin əsas fəaliyyət istiqamətləridir. Azərbaycanda işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və inkişafı ilə bağlı kompleks yanaşmanı təmin etmək məqsədi ilə həyata keçiriləcək tədbirlər 4 mərhələdə icra olunacaq: 1) idarəetmə və təhlükəsizlik; 2) infrastruktur məsələlərinin həlli; 3) sosial xidmətlərin fəaliyyətinin təmin edilməsi; 4) iqtisadiyyatın yenidən qurulması və inkişafı məsələlərinin həlli. İşğaldan azad edilmiş ərazilərinin bərpası üçün əsas prinsiplər aşağıdakılardır:

1. Məcburi köçkünlərin öz doğma ərazilərinə “Böyük Qayıdış”ının və məskunlaşmasının təmin edilməsi;
2. İnfrastruktur təminatının bu regionun 4 davamlı logistik imkanlarına uyğunlaşdırılması;
3. Əhalinin geri qayıdışı zamanı sosial ədalət və mülkiyyət hüquqlarının bərpası prinsipinə əməl olunması;
4. İqtisadi inkişafın dayanıqlılığının təmin olunması;
5. Tələb olunan investisiyaların həcmnin optimallaşdırılması;
6. Dövlət xərclərinin azaldılması məqsədilə bərpa prosesinə özəl, həmçinin yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi, xüsusilə dövlət və özəl sektor tərəfdaşlığından geniş istifadə olunması;
7. Bərpa və yenidənqurma prosesində müasir texnologiyaların və elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin geniş tətbiq edilməsi və bu həllərin ölkənin digər regionlarında da həyata keçirilməsi üçün pilot səciyyəsi daşması;
8. Ərazilərin bərpası prosesinin yerli istehsalat daha çox tələb yaratması və beləliklə, ölkə iqtisadiyyatının artımının stimullaşdırılması [2, s.432-433].

Qarabağın bərpası və orada iqtisadi inkişafın təmin edilməsində əsas məqsədlərdən biri də məcburi köçkünlərin öz doğma yurdlarına qayıtmasıdır. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin sözlərinə görə, minalardan təmizləndikdən və infrastrukturun bərpasından sonra azərbaycanlıların işğaldan azad edilmiş ərazilərə qayıtması 2022-ci ildən planlaşdırılır [3]. Şuşanın tarixi xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq hazırlanmış yeni planına əsasən ilkin mərhələdə simvolik olaraq 2020 nəfər şuşalı geri dönəcəkdir [4]. 2023-cü il martın 16-da 20 məcburi köçkün ailəsi Talış kəndinə qayıtdı [11]. 18 avqust 2023-cü ildə Füzuli şəhərinə ilk köç (90 nəfərdən ibarət 25 ailə) baş verdi [6]. Şərqi Zəngəzur iqtisadinun Birinci, İkinci və Üçüncü Ağalı kəndlərinin Qarabağda və Şərqi Zəngəzurdə məskunlaşılan ilk kənd-

lərə çevrilməsi planlaşdırılır. Ağalı kənd məskunlarının ilk qrupu 2022-ci il iyulun 19-da Zəngilana köçürüldü [5]. Laçın şəhərinə ilk köç 27 may 2023-cü ildə olmuş, 20 laçınlı ailə (97 nəfər) geri qayıtmışdır [8]. 2023-cü il avqustun 25-də Laçının Zabux kəndinə I Qarabağ müharibəsi şəhidinin ailəsi də daxil olmaqla 20 ailə (88 nəfər) geri qayıdıb [9]

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin potensialı və müqayisəli üstünlükləri nəzərə alınmaqla 4 regional mərkəzin yaradılması nəzərdə tutulur: Ağdamda sənaye, Cəbrayıl-da logistika və ticarət, Şuşada mədəniyyət və turizm, Kəlbəcərdə mədənçilik və turizm mərkəzləri. Postmüharibə dövründə iqtisadi siyasət milli və sektoral çərçivələr əsasında həyata keçirilir. Bu ərazilərdə hasilat sənayesi, alternativ enerji, mineral suların və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı, turizm və nəqliyyat, tikinti məhsullarının istehsalı, təhsil, informasiya və kompyutor texnologiyaları, yerli xammal əsasında tikinti məhsullarının istehsalı üzrə ixtisaslaşan regional profillərin müəyyən edilməsi nəzərdə tutulur. Beləliklə, postmüharibə dövründə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə görülmüş və görülməkdə olan işlər aşağıdakılardır:

Ağdam

- Ağdam Sənaye Parkının təməli qoyulub;
- Açıq səma altında İşğal və Zəfər muzey-komplekslərinin və Mərkəzi meydanın təməli qoyulub;
- 1-ci yaşayış binasının və 1 nömrəli məktəbin təməli qoyulub;
- 44 km-lik Bərdə-Ağdam avtomobil yolunun tikintisi davam edir;
- “Ağdam-1” və “Ağdam-2” yarımstansiyalarının tikintisi davam edir;
- Ağdam Xüsusi Nümayəndəliyinin müvəqqəti düşərgəsinin tikintisi davam edir;
- Ağdam-Xındırstan enerji xəttinin çəkilməsi davam edir;
- Bərdə-Ağdam dəmir yolunun yenidənqurulması davam edir;
- “Qarabağda yeni iqtisadiyyat quruculuğu: Ağdamda inkişaf impulsarı” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktik konfrans keçirilib;
- “Yolumuz Ağdama” adlı müntəzəm səfərlər təşkil edilir.

Xocavənd

- Dördzolaqlı Hadrut-Cəbrayıl, Hadrut-Füzuli avtomobil yollarının təməli qoyulub;
- “Hadrut” yarımstansiyasının təməli qoyulub. Füzuli rayonundakı 110/35/10 kV-luq “Şükürbəyli” yarımstansiyasından “Hadrut” yarımstansiyasına qədər uzunluğu 27 km olan 35 kV-luq ikidövrəli hava xətti çəkilib;
- Şuşa şəhərinin qısa vaxtda elektrik enerjisi ilə təmin olunması üçün 35/10 kV-luq “Daşaltı” yarımstansiyası inşa edilib. Yarımstansiyanı qidalandırmaq üçün “Hadrut” yarımstansiyasından 53,3 km uzunluğunda elektrik veriliş xətti çəkilib. “Hadrut” – “Daşaltı” elektrik veriliş xətti vasitəsilə ilkin mərhələdə Şuşa şəhərinin, Xocavənd rayonunun bəzi kəndlərinin və ətraf ərazilərdəki mühüm strateji obyektlərin, eyni zamanda bu istiqamətdə aparılan yol infrastrukturu və digər tikinti işlərinin elektrik təchizatı təmin edilib;
- Hadrutda məscidin tikintisinə başlanılıb.

Cəbrayıl

- “Araz Vadisi İqtisadi Zonası”nın təməli qoyulub;
- “Cəbrayıl” yarımstansiyası istifadəyə verilib;
- Lacın və Kəlbəcər rayonlarında hazırda su-elektrik stansiyalarının bərpa işləri davam edir;
- Tərtər rayonunda Suqovuşan su-elektrik stansiyasının fəaliyyəti təmin edilib;
- Zəfər və İşğal muzeylərinin təməli qoyulub;
- Cəbrayıl şəhərində ilk çoxmənzilli yaşayış məhəlləsinin təməli qoyulub;
- 960 şagirdlik akademik Mehdi Mehdişadə adına tam orta məktəbin və Cəbrayıl Rayon Mərkəzi Xəstəxanasının təməli qoyulub;
- Dövlət Sərhəd Xidmətinin hərbi hissə kompleksinin açılışı olub;
- 110/35/10 kV-luq “Cəbrayıl” yarımstansiyasının açılışı olub;
- Füzulidəki “Şükürbəyli” yarımstansiyasından Cəbrayıl rayonuna uzunluğu 31 km olan 110 kV-luq ikidövrəli 1-ci və 2-ci “Cəbrayıl” hava xətləri çəkilib;

- Cəbrayıl "KamAz" ASC ilə "Gəncə Avtomobil Zavodu" İstehsalat Birliyinin birgə servis mərkəzinin təməli qoyulub;
- Cəbrayıl Memorial Kompleksinin və Cəbrayıl şəhərinin bərpasının təməl daşı qoyulub.

Tərtər

- Tərtər rayonunun Suqovuşan qəsəbəsinə və Talış kəndinə gedən avtomobil yollarının açılışı olub;
- Talış-Tapqaraqoyunlu-Qaşaltı-Naftalan avtomobil yolunun təməli qoyulub;
- "Suqovuşan-1" və "Suqovuşan-2" kiçik su-elektrik stansiyalarının yenidənqurma işləri tamamlanıb;
- Vətən müharibəsi Memorial Kompleksinin və Zəfər Muzeyinin təməli qoyulub.

Füzuli

- Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa Zəfər yolunda işlər davam edir və Daşaltı kəndinin ərazisindən keçən hissəsində inşa olunacaq tunnelin təməli qoyulub;
- Füzuli Beynəlxalq Hava Limanının tikintisi davam edir;
- Uzunluğu 100 km olan Horadiz-Ağbənd dəmir yolunun təməli qoyulub;
- 110/35/10 kV-luq "Füzuli" yarımstansiyası istifadəyə verilib.

Şuşa

- 110/35/10 kV-luq "Şuşa" yarımstansiyası istifadəyə verilib;
- Şuşada 960 şagirdlik 1 saylı ümumtəhsil məktəbinin təməli qoyulub;
- Şuşada yeni məscidin təməli qoyulub;
- Şuşa şəhərində "Qarabağ" hotelinin açılışı olub;
- Şuşa şəhərində dahi Azərbaycan şairi Molla Pənah Vəqifin büstünün açılışı olub;
- Şuşa şəhərində dahi Azərbaycan şairi və ictimai-xadimi Molla Pənah Vəqifin muzey-məqbərə kompleksinin təmir-bərpa və yenidənqurma işlərindən sonra açılışı olub;
- Xalq artisti Bülbülün Şuşa şəhərindəki ev-muzeyinin bərpa işlərindən sonra açılışı olub;
- Şuşa şəhərində görkəmli Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir Hacıbəylinin heykəlinin açılışı olub;
- Şuşada "Hotel və Konfrans Mərkəzi"nin təməli qoyulub.

Kəlbəcər

- Toğanalı-Kəlbəcər avtomobil yolu üzərində Murov dağında inşa olunacaq 11,6 km tunnelin təməli qoyulub;
- 110/35/10 kV-luq "Kəlbəcər" yarımstansiyası istifadəyə verilib;

Laçın

- Laçın rayonunda 8 meqavatt gücündə olan "Gələbird" su-elektrik stansiyası istifadəyə verilib;
- Kəlbəcər-Laçın avtomobil yolu üzərində tikiləcək 3,4 km uzunluğundakı tunnelin təməli qoyulub;
- Laçın Beynəlxalq Hava Limanının təməli qoyulub;
- Uzunluğu 51 km olan İstisu-Minkənd yolunun yenidən çəkilməsi işlərinə başlanılıb.

Zəngilan

- Zəngilanın 1-ci, 2-ci, 3-cü Ağalı kəndlərini əhatə edən birinci "Ağıllı kənd" layihəsinin təməli qoyulub;
- Zəngilanda Beynəlxalq Hava Limanının 2021-ci ilin aprel ayında təməli qoyulub, 2022-ci il 20 oktyabrda açılış mərasimi keçirilib;
- Ümumi uzunluğu 124 km olan Zəngilan-Horadiz avtomobil yolunun təməli qoyulub [2, s.436-439].

Nəticə. Bütün bunlar Qarabağın müasir həyatının reallıqlarıdır. Göründüyü kimi, Vətən müharibəsində Qələbədən sonra Qarabağa və ətraf rayonlara qayıdış böyük ictimai-siyasi və iqtisadi əhəmiyyət kəsb edən prosesə çevrilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin elan etdiyi "Böyük Qayıdış" 44 günlük Vətən müharibəsindəki Zəfərdən sonra Azərbaycan xəritəsinin tam mənzərəsinin yaradılmasına, regionda və onun ətrafında yeni nəqliyyat – logistika qovşaqlarının formalaşdırılmasına və iqtisadi-mədəni inkişafın təmin edilməsinə geniş üfüqlər açan hərəkət səviyyəsində mövcud olan dövlət əhəmiyyətli bir proqramdır. Buna görə də "Böyük Qayıdış" Azərbaycan üçün

mahiyyət etibarı ilə həm regional, həm də beynəlxalq miqyaslı hadisədir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan tərəfindən 15 iyun 2021-ci il Milli Qurtuluş Günündə işğaldan azad edilmiş Şuşa şəhərində imzalanmış Şuşa Bəyan-naməsi “Böyük Qayıdış” epopeyası ideyalarının gerçəkləşdiriləcəyinin möhkəm təminatıdır. Azərbaycan-Türkiyə birliyi uzaqgörən dövlət xadimi Heydər Əliyevin “Bir millət - iki dövlət” ideyasının beynəlxalq və dövlətlərarası münasibətlərdə çətin sınaqlar nəticəsində bariz şəkildə təzahür edən sarsılmaz həmrəyliyin əyani təcəssümüdür.

Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Qarabağın işğaldan azad edilməsi uğrunda Vətən müharibəsində verdiyi bəyanatlar qardaş ölkənin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevə və Azərbaycan xalqına hərtərəfli dəstəyinin canlı və ibrətamiz nümunəsidir. Azərbaycan-Türkiyə-Pakistan müttəfiqliyi və həmrəyliyi “Böyük Qayıdış” epopeyasının alternativsiz dəstəyinin bariz ifadəsidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Nazim Müzəffərli, Eldar İsmayılov. Azərbaycanın postkonflikt ərazilərinin bərpası: konseptual əsaslar. Bakı, “Qafqaz” nəşriyyat evi, 2010, 270 s.
2. Vətən müharibəsi tarixi. Şəxsiyyət faktoru (27 sentyabr-10 noyabr 2020-ci il). Bakı, “Şərq-Qərb”, 2021, 444 s.
3. "Azerbaijan to begin returning Nagorno-Karabakh refugees in 2022" / Alarabiya.news, 2021-09-24. URL: <https://english.alarabiya.net/News/world/2021/04/14/Azerbaijan-to-begin-returning-Nagorno-Karabakh-refugees-in-2022#:~:text=minute,Azerbaijan%20to%20begin%20returning%20Nagorno%20Karabakh%20refugees%20in%202022,last%20year%20from%20Armenian%20separatists> [09.01.2024].
4. "Azerbaijan plans for resettlement in Shusha". eurasianet.org (ingilis). 2022-09-02 tarixində arxivləşdirilib. URL: <https://eurasianet.org/azerbaijan-plans-for-resettlement-in-shusha> [09.01.2024].
5. "Ağalı sakinləri bu tarixdə Zəngilana qayıdır – RƏSMİ". modern.az (az.). 2022-07-22 tarixində arxivləşdirilib. URL: <https://modern.az/qarabag/358741/aali-sakinleri-torpaqlarina-qayidir-proses-basladi/> [09.01.2024].
6. "Füzuli şəhərinə yola salınmış ilk köç mənzil başına çatıb – YENİLƏNİB-1 – FOTO – VIDEO". apa.az. 18 avqust 2023. 2023-08-26 tarixində arxivləşdirilib. URL: <https://apa.az/az/social/fuzuli-seherine-ilk-koc-baslaiyb-781644> [09.01.2024].
7. Hoeffler, Anke; Ijaz, Syeda Shahbano; von Billerbeck, Sarah. 2011. Post-Conflict Recovery and Peacebuilding. Washington, DC: World Bank // World Bank. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/9184> License:CC BY 3.0 IGO [09.01.2024].
8. "Laçına ilk köç başladı" / Fed.az, 27 may 2023. 2023-06-03 tarixində arxivləşdirilib. URL: <https://fed.az/az/qarabag/lacina-ilk-koc-basladi-video-fotolar-165511> [09.01.2024].
9. "Laçının Zabux kəndinə ilk köç yola salınıb". apa.az. 25 avqust 2023. 2023-08-26 tarixində arxivləşdirilib. URL: <https://apa.az/az/sosial/lacinin-zabux-kendine-ilk-koc-yola-salinib-yenilenib-foto-782517> [09.01.2024].
10. Prezident İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva Kəlbəcər və Laçın rayonlarında olublar. 17.08.2021. URL: https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_ve_birinci_xanim_Mehriban_Aliyeva_Kelbecer_ve_Lacin_rayonlarinda_olublar___YENILANIB_2_VIDEO-1854117 [09.01.2024].
11. "Talış kəndinə ilk köç" / Trend, 16 mart 2023. 2023-05-28 tarixində arxivləşdirilib. <https://az.trend.az/azerbaijan/gundem/3723897.html> [09.01.2024].
12. UNDP, 2008. Crisis Prevention And Recovery Report 2008. Post-Conflict Economic Recovery Enabling Local Ingenuity, New York, 2008.

ИРАДА НУРИЕВА

*Доктор политических наук, профессор кафедры “Гуманитарных наук”
Азербайджанского Государственного Университета Нефти и Промышленности*

РЕКОНСТРУКЦИОННЫЕ РАБОТЫ И ПРОГРАММА «ВЕЛИКОЕ ВОЗВРАЩЕНИЕ» НА ОСВОБОЖДЕННЫХ ТЕРРИТОРИЯХ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В ПОСЛЕВОЕННЫЙ ПЕРИОД

В статье “Реконструкционные работы и программа «Великое возвращение» на освобожденных территориях Азербайджанской Республики в послевоенный период” говорится о восстановлении инфраструктуры территорий, освобожденных от оккупации в послевоенный период, возвращении людей на родные земли и улучшение своего благосостояния. Разъясняется проведение и реализация систематических исследований и соответствующих мер по обеспечению занятости и производительности труда. Одним из основных направлений стратегии социально-экономического развития Президента Азербайджана Ильхама Алиева в послевоенный период Карабаха является возвращение вынужденных переселенцев на наши земли, освобожденные от армянской оккупации – реализация программы “Великого возвращения”. Модели “Умный город” и “Умная деревня” – это модели восстановления наших территорий, освобожденных от армянской оккупации.

Ключевые слова: Карабах, послевоенный период, “Великое возвращение”, “Умный город”, “Умная деревня”, вынужденные переселенцы.

IRADA NURIYEVA

*Doctor of Political Sciences, professor at the
Department of Human Sciences of Azerbaijan State Oil and Industry University*

RECONSTRUCTION WORK AND THE “GREAT RETURN” PROGRAM IN THE LIBERATED TERRITORIES OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN IN THE POST-WAR PERIOD

The article “Reconstruction work and the “Great Return” program in the liberated territories of the Republic of Azerbaijan in the post-war period” talks about the restoration of the infrastructure of the territories liberated from occupation in the post-war period, the return of people to their native lands, and the improvement of their well-being. Implementation and implementation of systematic studies and relevant measures on ensuring employment and labor productivity are explained. One of the main directions of the socio-economic development strategy of the President of Azerbaijan Ilham Aliyev in the post-war period of Karabakh is the return of internally displaced persons to our lands freed from the Armenian occupation - the implementation of the “Great Return”. The “Smart City” and “Smart Village” models are models for the restoration of our territories liberated from the Armenian occupation.

Keywords: Karabakh, post-war period, “Great Return”, “Smart City”, “Smart Village”, forced migrants.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 09 yanvar 2024-cü il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 25 mart 2024-cü il.

Rəyçilər: t.ü.f.d. Nərinə Məmmədova, t.e.d. İbrahim Zeynalov.